

Cezary RITTER

RELACJE KOŚCIÓŁ – PAŃSTWO WE WSPÓŁCZESNYCH SYSTEMACH PRAWNYCH

Międzynarodowe Stowarzyszenie dla Rozwoju Prawa Kanonicznego na miejsce swojego kolejnego, VIII Międzynarodowego Kongresu wybrało Lublin, powierzając jego organizację Wydziałowi Prawa Kanonicznego i Świeckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Obrady trwały od 14 do 19 września 1993 roku. Dwie okoliczności związane z Kongresem godne są podkreślenia na samym wstępie. Najpierw ta, że odbywał się on po raz pierwszy w Europie Środkowo-Wschodniej, w kraju byłego obozu socjalistycznego, którego rząd niemal w przeddzień rozpoczęcia obrad Kongresu zawarł konkordat ze Stolicą Apostolską. I druga – w dotychczasowej historii Kongresów, ten był pierwszym w całości poświęconym problematyce stosunków prawnych łączących Kościół katolicki ze wspólnotami politycznymi. Temat bowiem brzmiał: *Kościół – państwo we współczesnych systemach prawnych*.

Zrozumiałe więc, że Kongres wzbudził duże zainteresowanie. Wzięło w nim udział ok. 400 prawników z 37 państw. Zupełnie uprawniona w tym kontekście była pojawiająca się czasem druga nazwa Kongresu – Światowy Kongres Prawa. W otwarciu Kongresu udział wzięli przedstawiciele władz Kościoła (kard. J. Glemp, abp J. Kowalczyk) i państwa (prezydent L. Wałęsa oraz pani premier H. Suchocka).

Temat obrad, tak bardzo rozległy, został na samym wstępie bardzo trafnie przedstawiony przez kardynała J. Glem-

pa. „Oddajcie więc Cezarowi to, co należy do Cezara, a Bogu to, co należy do Boga” – te słowa Chrystusa, które tradycyjnie interpretuje się jako nakaz oddzielenia tego, co doczesne, od tego, co nadprzyrodzone, niosą – zdaniem Księdza Prymasa – treść jeszcze inną, głębszą. Jeśli bowiem odczytamy je we właściwym im kontekście („Pokażcie Mi denara. Czyj nosi obraz i napis?”), wówczas nasuwa się stwierdzenie i pytanie analogiczne: „Pokażcie Mi człowieka. Czyj nosi obraz i napis?” To człowiek, nie denar, stanowi „problem” – często sporny – stosunków pomiędzy państwem i Kościołem.

*

Obrady Kongresu zostały podzielone na pięć sesji. Temat pierwszej brzmiał: *Relacje między Kościołem i państwem w epoce współczesnej: historia i zasady*. Historyczny profil zagadnienia przedstawił w referacie wstępnym prof. R. C. Minnerath (Strasbourg). Dwa kluczowe referaty tej sesji wygłosili: prof. Giorgio Feliciani z Mediolanu (*Kościół wobec państw*) oraz Hiszpan, prof. Rafael Navarro-Valls (*Państwa wobec Kościoła*).

Zdaniem G. Felicianiego państwo nowożytne zaczęło wywierać taki wpływ na życie obywateli, że dla Kościoła stało się koniecznością prawne regulowanie swojego w nim statusu i wzajemnego stosun-

ku między dwoma władzami. Vaticanum II – zwłaszcza w *Dignitatis humanae* – kładzie tu nacisk na dwie sprawy: wolność religijną oraz opowiedzenie się Kościoła za pełnym poszanowaniem praw ludzkich. Z tej perspektywy szczególnej wagi nabiera misja katolików świeckich, którzy będąc zobowiązani do postępowania zgodnego z duchem Ewangelii, na co dzień wcielają wskazania Soboru dotyczące stosunku Kościoła do państwa. Poniekąd to tu, a nie „na szczycie”, dochodzą do głosu wszelkie konsekwencje zarówno osiągnięć, jak i napięć na linii Kościół – państwo. Prof. Feliciani podkreślił przy tym, że nie oznacza to końca epoki konkordatów; nadal pozostają one istotnym narzędziem prawnego regulowania stosunków pomiędzy obiema instytucjami.

Na historyczno-kulturowy kontekst stosunku państwa do Kościoła wskazał, w bardzo obszernym wykładzie, prof. Navarro-Valls. Różne cywilizacje, twierdził mówca, mają swoje różne sposoby definiowania relacji człowiek – Bóg, a w ślad za tym – różne koncepcje religii. Z tej też perspektywy należy również patrzeć na naszą współczesną cywilizację, która przeżyła trzy rodzaje rewolucji: polityczną, przemysłową i społeczną. Ta ostatnia nie jest jeszcze zakończona. To niejako w jej ramach zachodzą ważne procesy o charakterze religijnym. Jednym z ważniejszych – zdaniem mówcy – jest proces tzw. trybunalizacji uczuć religijnych. Coraz częściej spory natury religijnej stają się przedmiotami rozpraw sądowych. Wyroki sędziowskie – często o charakterze precedensu w danej sprawie – mają realny wpływ na kształtowanie się stosunków pomiędzy instytucjami religijnymi a państwem.

Drugim zajwiskiem jest rozwój laickiej koncepcji państwa i pojawienie się kategorii świeckości jako pojęcia quasi-religijnego. W tych warunkach należy

wystrzegać się fundamentalizmu tak religijnego, jak i laickiego, co możliwe jest poprzez nieustanne konfrontowanie ludzkiej wolności z prawdą. Tylko w ten sposób możliwy staje się racjonalny dyskurs (także światopoglądowy i religijny) w społeczeństwie i państwie. Zagrożeniem dla demokratycznego państwa jest nie religia, lecz teokracja. Chrześcijanie zaś muszą się wystrzegać „choroby absencyjnej” – obawy przed wchodzeniem z własnymi propozycjami na publiczny rynek idei („moralny antymerkantyzm”).

Wolność religijna i relacje między Kościołem i państwem to tytuł sesji drugiej. Referat wprowadzający, *Stosunki międzywyznaniowe i relacje z państwem*, wygłosił prof. Axel von Campenhausen z Göttingen. Problem powyższy analizował on z pozycji historyka niemieckiego prawa konstytucyjnego, w ramach którego w roku 1818 wprowadzono wyraźny rozdział Kościoła od państwa. Prelegent zwrócił przy tym uwagę, że pojawiające się w tym kontekście pojęcie wolności religijnej, wskutek intelektualnego dziedzictwa XVIII wieku, miało początkowo wydźwięk raczej antyreligijny bądź – przynajmniej – antykościelny. Do XVIII wieku wolność religijna oznaczała możliwość wyboru tylko pomiędzy uznanymi wyznaniem. Później także prawo do wyboru ateizmu zostało konstytucyjnie zagwarantowane. Dziś państwo nie interesuje się poglądami religijnymi obywateli (w ramach pewnego konsensusu), a wolność religijna to także prawo do głoszenia i wyznawania wiary. Tak rozumiana wolność religijna należy do fundamentalnych praw człowieka, na co w kolejnym wystąpieniu (*Wolność religijna i prawa fundamentalne w społeczeństwie pluralistycznym*) zwracał uwagę Włoch, prof. Gaetano Catalano. Jego zdaniem prawa fundamentalne zrodziły się w świecie o-

kreślonej cywilizacji i z nią jest związana ich przyszłość.

Na instytucjonalne konsekwencje uznania wolności religijnej w referacie pod takim właśnie tytułem zwracał uwagę słuchaczy prof. Cesare Mirabelli (Rzym), koncentrując się zwłaszcza na problemach związanych z realizacją prawa do stowarzyszania się. Przedłużeniem tego głosu było wystąpienie prof. Bruno Primetshofera z Wiednia (*Uznanie ze strony państwa dla instytucji kościelnych*). Oba wystąpienia można podsumować tezą, że wolność indywidualna oraz wolność instytucjonalna są względem siebie komplementarne.

Kolejna, trzecia już, sesja próbowała konfrontować sformułowania teoretyczne z historycznym doświadczeniem. Nosiła tytuł: *Czynnik religijny i transformacja instytucji politycznych: zestawienie doświadczeń*. Jako pierwszy głos zabrał sekretarz Episkopatu Polski bp prof. Tadeusz Pieronek, który przedstawił ten problem na tle doświadczeń państw byłego obozu komunistycznego. Od początkowej separacji, a później różnych prób podporządkowania Kościołów ateistycznemu państwu, we wszystkich tych krajach następuje zmiana w kierunku regulacji prawnych przyjętych w krajach demokratycznych, czego świeżym przykładem było podpisanie konkordatu między Rządem RP a Stolicą Apostolską. Bliższą analizę prawa konkordatowego w perspektywie historycznej przedstawił prof. Alberto De La Hera (Madryt), stwierdzając, iż przyjęcie systemu konkordatowego jest rodzajem trzeciej drogi pomiędzy państwem wyznaniowym a państwem o systemie separatystycznym. Z punktu widzenia Kościoła konkordat uniemożliwia regulację prawną jednostronnie narzuconą przez państwo. Mówca odróżnił też pojęcie państwa rozumianego jako rząd od państwa pojmowanego po prostu jako

społeczeństwo. To ostatnie jest otwarte na element religijno-moralny jako element dobra wspólnego i rząd powinien to uwzględniać.

Sytuację państw o charakterze separatystycznym, na przykładzie USA, przedstawił Amerykanin prof. James Provost. Przypomniał on znany model amerykański, w którym państwo jest oddzielone od Kościołów, lecz nie od religii. Równocześnie państwo nie promuje ani nie dyskryminuje żadnej religii. W myśl tej zasady pewne działania Kościołów mogą uzyskać wsparcie ze strony państwa, inne – nie. Religijno-prawną sytuację w USA charakteryzuje obecnie wiele problemów i przemian: postępująca „prywatyzacja” religii, kwestionowanie ethosu judeo-chrześcijańskiego jako jedynego właściwego, sprawy sądowe wytaczane Kościołowi katolickiemu, podział dochodów i majątku (np. czy państwo może wspierać nauczanie religii w szkole?), odchodzenie wielu ludzi od swych Kościołów. Być może efektem tych wszystkich zmian będzie wyłonienie się jakiegoś nowego obrazu Ameryki. (Nie od rzeczy będzie tu może przypomnieć znane stwierdzenie G. Weigla o swoistym Kulturkampfe, jaki rozgrywa się w USA).

Innym rodzajem doświadczenia dzielił się ze słuchaczami prof. Charalambos Patastatis z Salonik, który na przykładzie Grecji mówił o systemach prawnych Kościoła państwowego.

Sesja czwarta ponownie wracała do problemu wolności religijnej. Jej tytuł bowiem brzmiał: *Kwestie wolności religijnej w odniesieniu do Kościoła i państwa*. Problem ten rozpatrywano w odniesieniu do konkretnych, szczegółowych zagadnień takich jak: małżeństwo i rodzina, ze szczególnym uwzględnieniem relacji między prawem kanonicznym a prawem państwowym (prof. Pedro Juan Villadrich, Pampeluna), wychowanie i kultu-

ra (prof. Józef Krukowski, Lublin), środki informacji (prof. Luc De Fleurquin, Leuven), sprzeciw sumienia (prof. Rinaldo Bertolino, Turyn), działalność charytatywna (prof. Brigitte Basdevant-Gaude-met, Rouen – referat nadesłany), posługa duszpasterska (prof. Tadeusz Pawluk, Warszawa) oraz sprawy majątkowe i finansowe (prof. Helmuth Pree, Passau).

Sam przegląd zagadnień pokazuje ogrom konsekwencji prawnych, jakie niesie z sobą ułożenie stosunków pomiędzy Kościołem i państwem w dzisiejszej sytuacji. Warto to mieć na uwadze, kiedy się słyszy bądź mówi o różnych konfliktach i sporach, do jakich dziś od czasu do czasu dochodzi pomiędzy Kościołem i państwem. Po prostu sama materia jest na tyle skomplikowana, że chyba nie da się tu uniknąć różnych potknięć.

Sesja piąta i ostatnia miała charakter dyskusji okrągłego stołu, zatytułowanej *Kościół wobec organizacji ponadpaństwowych w Europie*. Wprowadziła w nią prof. Alicja Grześkowiak, a wzięli w niej udział: prof. Francesco Margiotta Broglio (Florencja), abp Francesco Colasuono – Nuncjusz Apostolski Federacji Rosyjskiej, Ivo Fürer – Sekretarz Generalny Rady Konferencji Biskupów Wspólnoty Ekonomicznej Europy, prof. Emile Noel – Przewodniczący Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego, prof. Krzysztof Skubiszewski – Minister Spraw Zagranicznych RP, abp Jean-Louis Tauran – Sekretarz do spraw kontaktów z państwami z watykańskiego Sekretariatu Stanu. Mówcy podnosili wiele spraw związa-

nych z relacjami Stolicy Apostolskiej jako podmiotu prawa międzynarodowego do różnych instytucji o charakterze ponadpaństwowym. Dyskusja jednak bardzo się ożywiła, gdy analizowano sytuację Kościoła na terenach byłego ZSRR. Jeden z mówców zwrócił uwagę, że regulacje prawne między państwami i Kościołem niosą tu jeszcze wiele niewiadomych. Jak przestroga zabrzmiała w tym kontekście wypowiedź min. K. Skubiszewskiego, który stwierdził, że w ogóle nie da się przewidzieć rozwoju wypadków na tym obszarze.

*

Kongres „Kościół – państwo we współczesnych systemach prawnych” był ważnym wydarzeniem intelektualnym, którego znaczenie daleko wykracza poza mury KUL-u. Tego rodzaju debata u progu (wciąż jeszcze) III Rzeczypospolitej ma znaczenie bezcenne. Zdaniem piszącego te słowa szczególnie ważne były te referaty, które problematykę prawną analizowały w kontekście przemian społeczno-kulturowych dokonujących się w obrębie naszej cywilizacji. Problematyka światopoglądowa przestaje być odseparowanym od innych fragmentem rzeczywistości i coraz bardziej wkracza w obszar zagadnień istotnie ważnych dla współczesnego porządku prawnego. Analiza zagadnień pojawiających się na styku prawa kanonicznego i państwowego pokazuje ten problem szczególnie jasno.